

Változatok az „aha-élményre”

A magyar–zsidó együttélés személyes tapasztalatairól

Az idei Könyvhét – a korábbiakhoz hasonlóan – ismét bemutatott néhány olyan kötetet, melyek az állóvizet fölkavarhatják. Kibeszélnék hitt gondjainkat újszerű megközelítéssel reflektorként helyezik szokatlan megvilágításba, egyben továbbgondolásra készítetik az olvasót. Köztük meglepetés Borsi-Kálmán Béla korántsem szokványos írása a magyar–zsidó együttélés – vagy együtthalás –, kölcsönös előítéletekkel terhelt százegynéhány esztendejéről egy románokkal, cipszerekkel, cseh és lengyel eredetűekkel is belakott partiumi városkában, Szinérváralján, párhuzamos világaink peremén. Többségükben köznapi események válnak létkérdéssé, melyek tanulságait a L’Harmattan kiadó jó ütemérzékkel ismerte föl. A szerző a leírt állapotokat s azok előzményeit nem csak gyerekkorában élte át. Szülei, nagyszülei áthagyományozott tapasztalataként, majd az iskolában, később pár magyar futballcsapat tagjaként, történészként, bukaresti és párizsi diplomataként, végül íróként (is) bőven volt alkalma ráébrednie, miben hasonlítunk egymásra, miben különbözünk s miért ellenségeskedünk. Futballistaként került közel többek közt – Esterházy Péterhez, Moldova Györgyhez, Döbrentei Kornélhoz, Albert Flóriánhoz és más ismert személyiségekhez. Vegyes, de egyáltalán nem érdektelen névsor. Esterházyval nyolc év kispályás foci hozta össze, közben az író egy munkájával, a *Termelési regénnyel* (Kissregény). Ilyennek találta: „az arisztokrata származás és a kültelki proli-futballistaság senki máshoz sem hasonlító egyvelege, ami – finoman szólva – nem könnyíti meg az olvasói recepciót”. Esterházy akkoriban egy göndör hajú szinérváraljai zsidó futballcimbora-jára emlékeztette, talán ezért is értettek viszonylag könnyen szót.

Borsi-Kálmán Béla munkájának nemcsak hitelességét és személyességét, olvasmányosságát is fokozza a temérdek gyerekkori tapasztalat, beleértve nagyszülei, köztük kismemesi gyökerű borbély nagyapja és református kántortanító-iskolaigazgatóapja emlékeit. Nagyanyja barátnői – jórészt zsidó lányok – gyakran megfordultak náluk, köztük a katolikus óras, Merli bácsi félzsidó csemetéje. Mintegy igazolva, hogy a két felekezet közt a természetes keveredés már a századelőn megindult. Az elegáns, jólöltözött Mira néni, a veretes dzsentrifamília tagja, Balogh István felesége ugyancsak zsidó származású. A szerzőt nagymamája

világosította föl arról is, „miért olyan szomorú a szeme több általam ismert zsidó gyereknek”. Szó nélkül kezébe nyomott egy *Halálgyár* című könyvet, mely a holokausztot taglalja elborzasztó részletességgel. Más emlékfoslányok: a főképp zsidók lakta bérházakban esténként olykor összegyűlnek a családok, hangosan vitatkoznak az üzletelésről, közben zenét is hallgatnak. Kálmán nagypapa megjegyzése: „Már megint dajdajoznak!” Ez aztán a későbbiekben a szerzőt a hajdani galíciai kisvárosok, a „Hegedús a háztetőn” chagalli hangulatára emlékezteti, ahonnan az ottani zsidók kétszáz éve Szinerváraljára települtek.

E pár ezer lelkes városkában zsidók már rég nem élnek. 1944-re javarészt elmagyarosodtak (rabbik, borkereskedők, szabók, pékek, sakterek, mészárosok, szatócsok), mígnem a közel hétszáz fős hitközséget deportálták, a szerencsés visszatérők pedig Palesztinába, illetve Izraelbe emigráltak. A településen mára csupán két vegyes házasságból származó hírmondó maradt: Szmuck bácsi, a helyi mozigépész Márton fia, és egy idős, hetvenen túli asszony. Az egykor impozáns, de rég elhagyott zsinagóga omladozik, a hívek temetőjét fölveri a gyom.

A kötetben – kendőzetlenül – szó van a háború után elfajult viszonyokról is. Apja egyik gyerekkori pajtása, családjából az auschwitzzi krematórium egyetlen túlélője, akinek teljes rokonsága „gázban illant el”, nyersen közli: „Örökre elmegyek innen Izraelbe, de előtte bosszút állok a fasisztákon!” Magyar részről a neheztelés abból fakadt, hogy 1920 után szinte mindegyik zsidó család román iskolába íratta a gyerekeit. Ezt a helyi magyarok távolodási szándéknak tekintették, s csaknem ugyanúgy elítélték, akár csak azon magyar családok döntését, akik fiaikat-lányaikat 1959-ben az iskola ötödik osztályától ugyancsak román tagozatba írták. A végletesen megromlott román–magyar viszony persze érzékelhető a kiskamaszok között is. 1958–59-ben a Vasút és a Balta utcai kölykök időnként összecsaptak, elcsattant néhány pofon is. Akár szimbolikusan is tekinthető, hogy a magyarok és a magyarzsidó gyerekek egy táborban „harcoltak” román társaik ellen (bár a keresztény és a zsidó fiúk néha egymással is összekocódtak, a református Pali nevű például a pajeszos Baburival, lerántotta a kipáját is). Végül előbbi siheder egy életre megjegyezte: „sem a zsidó szokásokat, sem az évezredek érzékenységet nem tanácsos megsérteni”. (A történetek után Baburi ortodox, parókás mamája haragosan kifakadt: „A tűz égesse meg azt, aki ilyet tesz!”)

A könyvben röviden említett, Szinerváraljáról elszármazott zsidók életútja sem mindennapos. Steinbergerék szőke, kékszemű Jóska fia nemzetközi hírével ökológus professzor a tel-avivi Bar Ilan egyetemen. Otthon még a szerzővel együtt fociztak; a foltokból összevarrt bőrt egy kiszáradt patakmederben rugdosták. Amikor a románok a szerző édesapját 1958 őszén magyar iskolaigazgatói állásából „soviniszta–nacionalista tendenciák” ürügyén elcsapták, Izsák Majsi az egyik zsidó pék Kálmánék kenyérgondjain azzal segítette, hogy a családot két-három naponta egy tarka veKNivel lepte meg. Késő este egyik lányával küldte át, hogy le ne bukjon. A zsidó találékonyságra jellemző: a kivándorlók kevéske aranyukat-ezüstjüket beolvasztva exportra szánt bikák tőkébe varrták.

A hajón Izraelbe szállított, az egyezményes billoggal megjelölt vágómarhákat beavatottak válogatták ki. Az egyik ügyesen focizó pajeszos Neumann-gyerek, „Jasz” a fáma szerint New Yorkban lett bankár. A labdát a poros Neumann udvari grundon kergető csapatok magyarokból, megmagyarosodott svábokból, zsidókból és románokból tevődtek össze (előjeleként a borszint nem ismerő sportnak a magyargyűlölő román diktatúrában is). A másik Neumann, Öcsi távozása után az izraeli válogatottban is játszott. Negyven évvel később a szerző óvodáskori címborája, Izsák Ervin a kivándorlást elősegítő bukaresti Jewish Agency-t vezette. Az Auschwitzot és a Gulagot egyaránt túlélte Nagy-Talavera Miklós (1929–2000) jeles történész lett San Franciscóban. A Vasgárdáról meg a magyar és a román fasizmusról szóló munkái alapműveknek számítanak. A színérváraljai vasútállomás közelében lakó Judovicsék kisebbik fia hányatott életét tábornoki rangban, Jeruzsálem rendőrfőnökeként fejezte be.

Borsi-Kálmán Béla könyvében hangsúlyosan jelen van az imádott futball is. Édesapja jeles focista volt, 1943-ban Erdély katonaválogatottjába is bekerült, végül az Újpestbe az a Balogh II. Sándor hívta, aki a magyar nemzeti tizenegy- nek a Puskás-korszakot megelőző csapatkapitánya volt. Ennek is van színérváraljai vonatkozása: Rosenberg Ernő úriszabó, egyben szűr- és gubacsapó. Jómódra vergődve futballmecénás (is) volt; a csapatot mindenüvé elkísérte. A kövérkés, mulatózó Ernő bácsi inkább hasonlított magyar dzsentrire, mint zsidó iparosra küllemében és életvitelében egyaránt.

A felismerés stációi

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN: *Miféle megfontolásoknak köszönhető, hogy kötetbe gyűjtött írásaid a magyar–zsidó együttélés kölcsönös előítéletekkel és tragédiákkal súlyosan terhelt időszakáról megszülettek? Volt, van-e számottevő magyar szakirodalma? Mi késztetett arra, hogy történészként, íróként és kultúrdiplomataként belefogj?*

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Amióta az eszemet tudom, magyarok és románok mellett mindig is zsidók, pontosabban zsidó eredetű magyarok vettek körül. 1962-től immár Magyarországon; származásukról többnyire ők maguk is keveset tudtak. Több barátom, ismerősöm a „tényállásról” harmincéves kora után szerzett tudomást. E jelenségnek világszerte, így Magyarországon is komoly szakirodalma van. Itt rögtön cezúrát kell vonnom. Fentiek csupán magyarországi kortársaimra értendők, mert első eszmélkedésem idején, 1952–1960 között a szatmári síkság, az Avas-vidék, Máramaros és a Kővár-vidék metszéspontján, Szinérváralján – ahol az 1910 körüli „nagy magyar” tudatállapotok és viselkedésformák rögzültek, egyértelmű volt, ki melyik közösségbe tartozik. Világosan elváltak egymástól a különböző felekezetek is; az 1948-tól ortodox (bizánci) hitűvé vált vagy erőszakkal annak nyilvánított román és ruszin unitusok, főképp a római katolikus hitű cipszerek, svábok, horvátok, szlovákok, lengyelek leszármazottai, akik természetesen magyarnak gondolták magukat, valamint az ortodox

zsidók, akik legalább az 1848-as szabadságharc óta, de tán korábban is otthon magyarul beszéltek, és gyermekeiket 1920-ig magyar iskolába járaták. Úton voltak a teljes elmagyarosodáshoz. A csekély többségű kálvinista őslakosság – az én családom is – eleve nem lehetett más, mint magyar. Ez lett volna, ha megvalósul, a reformkor nagy nemzedéke által francia mintára elgondolt magyar liberális modernizációs kísérlet eredményeként a „Kossuth-féle virtuális Magyarhon”.

Itt azonban rögzítendő, hogy magyarországi kortársaimmal ellentétben én egymás után két szocializáción estem át. Az elsőt 1948–1962 közt Szinérváralján és Szatmáron (primér szocializáció), áttelepülésünk után 1980-ig egy hosszabb másodlagos eszmélkedésen. Úgy hiszem, ebben különbözöm a Romániában maradt vagy a világban szétszóródott, illetve magyarországi kortársaimtól egyaránt. Ők csak az egyiket mentek át, én mindkettőt. Bár anyaországi lettem, de megőriztem romániai magyar „kisebbségi tudatomat” is, a korán és mélyen belém ivódott román nyelvtudással együtt. Így aztán mind szülőföldemen, mind Magyarországon, mind a nyugati magyar emigráció köreiből egyaránt otthon érzem magam. Csakhogy, mivel kamaszkorom kezdetén a romániai magyar közösségből – nem jószántamból – kiváltam, az ittenibe pedig hatvan év alatt sem tudtam maradéktalanul beilleszkedni, kissé mindenünnen kilógok. S ezt jószemű kortársaim mindmáig valamiféle másság vagy különtség, idegenszerűség formájában érzékelik, olykor le is verik rajtam. Zoltán, pár hónapja épp te nevezted „garabonciásnak”. Akárhogy is, szabadulni nem tudok tőle. Halálomig elkísér.

Am utólag nagy szerencsémnek tartom, hogy épp a gyermek-felnőtt kor határán, tizennégy évesen kezddhettem új életet, s még az átmenet is megadatott. Sárospatak ugyanis alig különbözött a hatvanas évek elejének Szatmárjától. Erőteljesebb kulturális sokkal járt volna, ha azonnal Budapestre kerülök. Kevesen tudják ma már, hogy az erdélyi, a bánági és a partiumi települések a ’60-as évek elejéig bizvást magyar városoknak nevezhetők, mert a nem magyar eredetűek az 1880–1914 közt lezajló polgári átalakulás, a magyar iskolahálózat meg a természetes elmagyarosodás révén többségükben jól beszéltek-értettek magyarul. A váltás a korábbi nemzedék kihalásával, 1960 táján kezdődött s tart mind a mai napig, sajnos egyre gyorsuló szórványosodás formájában.

A „zsidó problematika” sárospataki serdülő éveim során és fiatal felnőttként Budapesten, nagyjából 1962–1980 között a kádárista „antifasiszta hagyomány” része, vagyis erősen manipulált. Egy húsz év körüli értelmiségi palántának esélye sem lehetett, hogy helytálló értékítéletet alkosson.

Többé-kevésbé „tabusítottnak” is számított, emlékeim szerint valahogy nem nagyon illett beszélni sem róla, mert a legtöbb embert, származásától szinte teljesen függetlenül, valamiképpen feszélyezte. De az érezhető volt, hogy titkok lengik körül, s van valamiféle „vízválasztó”, jellege is. Olyan, mint egy képzeletbeli szűrő. Gondolom, ez napjainkban is sok vonatkozásban így van. Nem is szólva a rengeteg nem zsidó eredetű magyar polgárban élő kibeszéletlen büntudatról,

vagy épp ellenkezőleg, a tisztázatlan, olykor zsigeri zsidóellenes *ressentiment*-ről. De hogy ez végül is miben rejlik, fogalmilag miként ragadható meg, s milyen bonyolult történelmi, társadalomtörténeti és lélektani okok nem kívánatos következménye, az, úgy hiszem, mindenkinek komoly erőfeszítést jelentett (s jelent ma is). Feltéve, hogy rendelkezik a higgadt gondolkodáshoz és az elvonatkoztatáshoz szükséges intellektuális képességekkel, s megvan benne a szándék meg a tisztesség, hogy – ki-ki a maga módján és saját szellemi szintjén – a végére járjon a dolgoknak, s megértse, miről van szó. Hetvenötödik életévemben, remélem megkockáztathatom: bennem talán megvoltak a szellemi tisztázáshoz szükséges adottságok, elég kitartó és makacs is voltam, s ami, azt hiszem, a legfontosabb: olyan aduim voltak, amelyek másoknak nem nagyon. S ez nem más, mint a főtebb már szóba került *megkettőződött szocializáció*, ami egyszersmind két, becslésem szerint egymástól mintegy ötvenévnnyi időbeli távolságra levő, más-más *történelmi idősíki* tükörijátékszerű folyamatos egymásra vetítése, mérícskélése. Mivel tizenkét éves korom óta gyakorlatilag a magam ura vagyok, és a szatmári, sárospataki és sashegyi internátusokban, kollégiumokban, a hódmezővásárhelyi kaszárnyában, külhoni ösztöndíjaim, előadókörútjaim és diplomáciai szolgálataim során, meg persze a legkülönbélebb futballcsapatokban minden látszat ellenére rengeteget voltam egyedül, ezekkel a nagyon mélyen elraktározott élményekkel a magam szórakoztatására folyamatosan eljátszogatam. Intellektuális kirakójátéknak, puzzle-nak tekintettem. Mindmáig. (Ehhez jelentős mértékben hozzásegített, hogy 22 éves koromban egy Eötvös-kollégiumi pszichológiai vizsgálat során kiderült, az átlagosnál sokkal élesebb a memóriám, egyetemi csoporttársaim szerint amolyan „fényképagyam” van). Körülbelül ezek azok a motívumok, amelyek erősen közrejátszottak abban, hogy a kérdéssel kapcsolatos felismeréseimet időről időre papírra vesse, jóllehet mindig – ebben a kötetben is több alkalommal – hangsúlyozom, hogy soha nem tekintettem magam a „zsidókérdés” felkent szakértőjének, s legújabb könyvem után sem szeretném, ha annak gondolnának. Számomra ez is, akárcsak a futballtörténelem, bármennyire fontos is, csupán mellékvágány. Egyúttal a magyar nemzeti önszemlélet, a sokat emlegetett identitás szerves része, megkerülhetetlen tényezője. Hát ezért rugaszkodtam többször is neki. Miként a kötet bevezetőjében és fűlszövegében ugyancsak olvasható: töprengéseim eredményeinek közzétételével szeretnék a magam eszközeivel hozzájárulni ahhoz a szellemi tisztázó folyamathoz, amely nélkül az összmagyar nemzettest különféle szegmensei nem tudnak a jelenlegi elkésérítő „szekértáborok” fölé emelkedni, s képtelenek lesznek megbékélni egymással.

– *Milyen mértékben befolyásoltak személyes gyermek- és ifjúkori élményeid? Ahol cseperedtél, egy rég elsüllyedt észak-erdélyi mikrovilág: a vegyesen lakott, hatezer lelkes Színerváralja zsidónegyede hogyan hatott rád? Benyomásaid, meglátásaid később hogyan formálódtak az Eötvös Collegiumban és a pesti Bölcsészkaron?*

– Azt hiszem, személyiségformálódásom semmiben nem különbözik kortársaimétól, hiszen minden ember életének, különösen kezdeti szakaszának

van egy jól meghatározott, precízen körülírható kerete: a születési helye és a családja, ahol az első hat-hét évben eldőlnek a dolgok. Úgy tudom, bár ilyen jellegű tanulmányokat soha nem folytattam, ebben a lélektanilag nagyon érzékeny periódusban alakul ki minden ember – legyen bár nő, avagy férfi –, személyiségének alapstruktúrája, amely húszas éveinek elejéig többé-kevésbé képlékeny ugyan, de, ismétlem, a legfontosabb jellemvonásai mindenkinek nagyjából hétéves koráig rögzülnek. Gondolom, nem lehet véletlen, hogy ezt az időszakot a román nyelv „az első otthon töltött hét év” szókapcsolattal írja le, ami nemcsak azt jelenti, hogy volt-e gyerekosztánk, hanem félreérthetetlenül utal arra is, hogy saját, csak és kizárólag ránk jellemző karakterjegyeink, személyiségvonásaink akkor vésődnek be. Alig változtathatóan. Addigra ki-kibegyűjti a maga frusztrációit, kisebb-nagyobb sérelmeit, lelki sebeit, amelyeket a testvéreivel, szüleivel és – ha vannak – a nagyszüleivel való mindennapi érintkezés, rosszabb esetben civakodás, torzsalkodás során felszed. És mindenki, kivétel nélkül, érzékenysége és emlékezőképessége mértékében, el is teszi magának. Életre szólóan. Nem vagyok tehát pszichológus, de magam is több olyan esetet ismerek családi környezetemből és baráti körömből egyaránt, miszerint ezek a testvérek közötti, a gyermekkor hajnalán lezajlott rivalizálások, kölcsönös ellenérzések, féltékenykedések a „felek” egész e világi életét végigkísérik, és ne tagadjuk: elég gyakran – refrénszerűen ismétlődő szemrehányások, rosszabb esetben „betartások” formájában – a síríg tartóan meg is keserítik. Ezeket aztán az életút folyamán kezelni kell. Pontosabban kompenzálni. Nem tudom, ezek teljesen általános, köznapi jelenségek-e vagy csupán viszonylag gyakran előforduló lélektani problémahalmazok, de azt hiszem, számos életpálya bugyraiban, legyen bár az kudarcos, vagy épp ellenkezőleg, égbeszökő karrier, ha egy kicsit megkaparjuk, többnyire megtalálható valamilyen korai sérelem-dózis, amelyet mindenki a maga módján próbál meg feldolgozni. Megúszeni nem lehet. A folyamat jobb esetben derűsen és tudatosan, „harag és részrehajlás nélkül”, ám sokkal inkább ösztönösen, s igen gyakran öntudatlan, alig-alig kontrollálható indulathullámok és *action gratuite* cselekedetek, gesztusok képében zajlik. Úgy, hogy a delikvens rendszerint nem is tud róla, lenyomja a mélytudatába. Ahonnan legfeljebb a lélekbúvár halászhatja ki a pszichoterapeuta díványon, ha valaki eljut odáig... A kérdésre válaszolva: az én esetemben már az indulásnál akadt egy kis probléma: Csengerbagoson születtem – és hiába szeretném, *nem* Szinérváralján. Első, nagyon elmosódó emlékfoszlányom a bagosi tanítólak teraszához kötődik, de nem biztos, hogy valós, tán csak utánérzés. Mentségemül szolgáljon: mindössze négy-öt hónapos voltam, amikor – 1948 nyarán – apámat kinevezték a hétosztályos szinérváraljai magyar tannyelvű általános iskola igazgatójává. Utólag ellenőrizni sem lehet már, mert a hajdani csengerbagosi kántortanító-lakást rég lebontották addigra, mire 1992 körül életemben először és utoljára, bukaresti magyar diplomataként szülőfalumat fölkerestem. Ami viszont biztos, az az 1948 augusztusa és 1960 szeptembere közötti Szinérváralja s annak évtizedek óta nem létező zsidófertálya.

Az, amit te, nagyon helyesen, „rég elsüllyedt észak-erdélyi mikrovilág” gyanánt értelmezel.

Valóban az volt, sőt tépettebb, sebzettebb is annál, mint amit a kifejezés maga feltételez. Ezzel épp most szembesülök, mert, bár különféle összefüggésekben – kivált az „Aha élmény” első esszéjében – sokszor beszéltem és írtam róla, eddig még nem gondoltam át teljes történelmi mélységében. Valójában a klaszikus magyar polgári átalakulás, modern nemzetté válás, egyszersemind a Szent István-i (ezeréves) országhatár megőrzését célzó kísérletek, a „magyar mítosz”; Nagy-Magyarország romhalmazán akkor, az 1950-es évek elején még elevenen élő, mindenestre elég jól látható díszletei, kitapintható rekvizitumai között zajlott le a teljes gyerekkorom anélkül, hogy erről fogalmilag, történelmileg halvány sejtelmem lehetett volna. S ami legalább olyan fontos s a dolgok megértését nehezítő körülmény: egy másik, Ceaușescu gunyorosan használt baljóslatú mondását parafrazálva, „szomszédos baráti országban”, Gheorghie Gheorghiu-Dej és Groza Péter „népi demokratikus” Romániájában, a „népi hatalom éveiben”... Most, hogy ezt a kifejezést leírom, ugrik be, milyen nehezen fogtam fel 1961 őszén, immár szatmári kisdíákként, mit is jelenthet ez a formula a román tankönyvszövegben, a többi kimódolt kifejezéssel együtt. Például a „tőkésföldesúri rendszer”, a „nép ellenségei”, „az uralkodó osztály érdekei”, a „felszabadító Vörös Hadsereg” és társaik. A történelmi absztrakció kezdetleges szintjén, tizenkét-tizenhárom évesen hogyan is érhettem volna fel ésszel, hogy a Palesztinába készülõ zsidó óvodás- és kisiskolás-társaim s persze főként a vészorszakot óriási traumák árán túlélõ szüleik kivándorlási láza, izraeli újrakezdési lendülete nem más, mint a modern magyar nemzetépítés talán legnagyobb kudarca s egyben jóvátehetetlen tragédiája: az erdélyi és partiumi/bánsági magyar anyanyelvű zsidóság kényszerű elválása/eltávolodása a magyarságtól, és visszafordíthatatlan meghasonlása a magyar nemzeti gondolattal. Talán ezzel az emlékfoszlánnyal tudom a legjobban érzékeltetni, miféle feldolgozatlan történelmi-szociológiai-érzelmi batyuval érkeztem 1962 szeptemberében Sárospatakra, három évvel később Budapestre; először a sashegyi Arany János nevű kísérleti gimnáziumba, majd – egy esztendeig tartó lakatosinaskodás a Weselényi utcai MŰM 30. Ipari Tanuló Intézetben, utóbb tizenegy hónapos „előfelvételi” hódmezővásárhelyi katonáskodás után – a Ménési úti elitképzőbe, az Eötvös József Collegiumba. Ez, akárhogy is számolom, nyolc év alatt, 1960 és 1968 között nem kevesebb, mint hat helyváltogatás, hat egymástól nagyon eltérő helyszín, környezet. És természetesen újabb és újabb iskolatársak, tanárok, katonacimborák meg ismétlődő kihívások. Mindezt csak azért közlöm, hogy érzékeltessem: ilyen körülmények között csupán az élmények rögzítésére, elraktározására futotta, szó se lehetett bármiféle elemző munkáról. Örültem, ha a víz fölött tudtam tartani a fejem. S akkor még nem is érintettem az egész életemet végigkísérő futballkalandokat. Az imént felsorolt intervallumban, igaz, hogy a hányattatások miatt mindenütt csak igen rövid ideig, összesen kilenc csapatban fordultam meg, melyek csúcsa 1968 augusztusa és 1970 márciusa között a Ferencváros Alberték nemzedékét leváltani hivatott utánpótlásgárdája volt.

Talán a felsorolt életszilánkokból látható, hogy nemzedéktársaim többségénél tapasztaltabb voltam, jóval több élményt szereztem/gyűjtöttem náluk, ráadásul, ismétlem: két országban, két kultúrában, amelyek rengeteg hasonló vonásuk ellenére – minthogy az erdélyi és partiumi meg a bánási magyarság önhibáján kívül 1920-ban más erőterbe, a román nemzetépítés tűzterébe került – eléggé különböztek egymástól, még ha a kommunikáció fő eszköze a közös magyar anyanyelv volt is.

Rövidre zárva: az első két egyetemi év a bölcsészkar történelem-román szakán és az Eötvös Collegiumban alig különbözött a korábbiaktól: még mindig az új/régi országgal, annak társadalmával és mentalitásával ismerkedés jegyében telt el, elmélkedésre, elemzésre nem volt idő, annál is kevésbé, mert a mindennapos tréningek az FTC edzőpályáin minden erőmet fölemésztették. Olyannyira, hogy kollégiumi társaim többségével az érintkezés a köszönés szintjén rekedt, beszélgetésekre sem igen volt idő, örültem, ha többé-kevésbé kialhatom magam, s valahogy túlélem a vizsgaidőszakokat. Utólag azt hiszem, akkor ragadt rám a „hallgatag futballista” jelző. Ez persze bizonyos fokú érdekességet is kölcsönzött nekem, de legalább annyi hátránnyal, előítélettel járt. A bölcsészkar és Eötvös collegiumi kifinomult intellektuális miliőben Puskásékról a köztudatban elterjedt botránnyos történetek miatt nem volt feltétlenül jó ajánlólevél. Mármost egy esetleges értelmiségi karrierhez. Akadtak persze furcsa mozzanatok, amelyek később a „zsidó problematika” elemzése irányába vittek: számos pesti és budai úrifíú meg úrilány akadt újdonsült bölcsészkar társaim között, akárcsak pár évvel előbb Sárospatakon, majd az „Aranyban”. S ugyanaz a „minthaérzés” kerített velük kapcsolatban is a hatalmába, akár korábban: „mintha” ismerném őket valahonnan. Ez a bizonytalan impresszió akkor vált konkrétabbá, amikor 1968 októberében egyik nálam pár évvel korosabb kollégiumi társam – hátam mögötti suttogás formájában – zsidónak vélt, s egy újabb év múlva egy kispályás futballmeccs nézőjeként én fedeztem fel meglepő hasonlatosságot Esterházy Péter s egy gyerekkori zsidó játszótársam: Neumann „Jaszy” között. Akkor tettem fel először magamnak azokat a magyar polgárosodással s nemzetté válással – a magyar identitással és „alkattal” – kapcsolatos tipológiai alapkérdéseket, amelyek mindmáig foglalkoztatnak, hiszen kiderült: személyemben is „érintett” vagyok, olyan karakterjegyeim, jellemvonásaim is lehetnek, amelyeket némelyek zsidónak értelmezhetnek. Továbbá meg kellett értenem, mi köze gróf fraknoi és galántai Esterházy Péternek (1950–2016) ahhoz az ortodox vallású pajeszos zsidó fiúhoz, akivel 1954 és 1955 között együtt jártunk a román óvodába, nyaranta 1961-ig egymás ellen vagy egymás mellett futballoztunk a legmenőbb váraljai grundon.

– A história salakja, a tudatlanság s a személyes sérelmek olykor elfödik a valóságot. Lehet, hogy egy partiumi városkában a deportálás végkifejletéig az élet mégiscsak békésen folydogált? Könyved alapján úgy tűnik: Színerváralját kölcsönös gyűlölet, faji-vallási villongások nem jellemezték.

– Valóban számos jel utal arra, hogy Színerváralja egy kicsit liberálisabb, talán kozmopolitább, megengedőbb, mindenesetre élhetőbb városka volt a többinél.

Okát történelmi alaposággal források hiányában nem tárhattam föl, de bizonyára összefügg nagyon kedvező földrajzi fekvésével a Szamos völgyében és festői környezetével egyaránt. Nem véletlenül nevezték a középkor óta „héthegyű” városnak: a Gutin-hegység például alig pár kilométerre kezdődött a kertünkötől. Az egész környéken évszázadok óta híresek voltak csütörtöki hetivásárai. Ami pedig valószínűleg a legfontosabb mozzanat: az eredetileg görög katolikus többségű román és a három felekezethez tartozó magyar lakosság, a mindig jelentős ortodox irányzatú zsidó közösséget is beleértve, körülbelül azonos arányban lakta a települést. 1920-ig ez biztosan így volt, majd az impériumváltás után számos, a dualizmus időszakában igencsak megmagyarosodott váraljai román család tagjainak többsége fokozatosan visszatalált anyanemzetéhez. 1944/1945-ben a vészkorszak sajnos nagyon megritkította a színérváraljai zsidóságot, a túlélők pedig – az előzmények után érthetően – szülőföldjüket körülbelül 1962-ig fokozatosan elhagyták, és kivándoroltak Izraelbe. Összesen két vegyes házasságból származó „hírmondó” maradt mindössze meg a romjaiban is impozáns zsinagóga. Továbbá az immár szórványnak minősülő református és katolikus magyar lakosság. Ám, ismétlem, a korábbi harmonikus együttélés hangulata az ötvenes évek végéig megmaradt, a helyi románok többsége is általában barátságos volt a magyarsággal, sőt, e tolerancia nyomai még napjainkban is felfedezhetők.

– Minden történelmi tárgy két korról szól: arról, amit földidéz, és arról, amelyben írják. A szerző tárgyilagosságra törekszik, ám a jelen valóságától a historikus–mesélő sem mentes. Magyar és zsidó tudat jó ideje összemosódik (vagy összeadódik), de van, hogy elkülönül, netán ellenségessé fajul. Munkáddal – érzésed szerint – mennyiben járultál hozzá a megértéshez, mi több: a megbékéléshez? Érdemes-e az ostoba előítéletek ellen küzdeni?

– Ha valaki értelmiséginek tekinti magát, s azt szeretné, hogy kortársai, tanítványai s majd a mindent eldöntő utókor is annak tekintse, egyszerűen nincs más választása: meg kell próbálnia a hétköznapi kavargása és a történelem hosszú évszázadai során sokszor ijesztően összekeveredett dolgok (tények, események, folyamatok, hitek, képzetek, eszmék, előítéletek) szétszálazását. Ehhez persze arra van szükség, hogy felfogja: miként, mi módon kapcsolódtak *anno*, vagyis a kezdet kezdetén – eredetileg – össze. Sokat elárul az értelmiségi hivatásról, ha latin elnevezését egy kicsit tüzetesebben szemügyre vesszük: az intelligencia az *intel* és a *lego* szavak összevonásából áll, a második tag ’választást’ „kiválasztást’, ’szortírozást’, ’szelekciót jelent, az első pedig annyit tesz, hogy „közül” vagy „között”, vagyis az én olvasatomban: a ’dolgok’ helyes szétszálazását, végső soron korábbi összekapcsolódásuknak, összeszőződésüknek, összekeveredésüknek tisztázását, megértését, s végül a nagybetűs, csupán a képzeletben létező Történelmi Igazsághoz szerinte legközelebb álló variáns megjelölését. Nyilván abban a reményben, hogy mások, a nálam fiatalabbak, az utánunk következő nemzedékek dolgát megkönnyítse. Mert az továbbra is hiú ábránd csupán, ha valaki azt hiszi, hogy képes megoldani. Kivált, ha számos olyan

érdekcsoport létezik a nagyvilágban és honunkban egyaránt, amelynek, a jelek szerint, mindez nem igazán áll érdekében. E téren mindenki legyen inkább szerény. Én is csupán arra törekedtem, hogy őszintén feltárjam, mit, hogyan, milyen áttételeken, milyen események, történések, csalódások – „aha-élmények” – révén s árán értettem meg belőle. Hogy ezáltal hozzájárultam-e az oly kívánatos (nemzeti) megbékéléshez, azt döntse el az olvasó.

– *Munkád csupa színes figurát vonultat föl. Az összképet kispolgárok, módos kereskedők, gyerekek, felnőttek dőlt betűs, illetve lábjegyzetelt történetei tarkítják. Mondanivalód szerves részének szántad, vagy inkább kiegészítésnek? Példázat, esetleg bizonyíték?*

– Mint többször is utaltam rá, számomra a színérváraljai zsidónegyed az eszmélkedés, a „ki vagyok én”, személyiségem, jellemem kialakulásának legfontosabb színtere. Még ha nem ott születtem is, lényegében minden fontos dolog ott történt velem, ez lett a „kályha”, ahová folyton visszatérek, mindent, minden velem kapcsolatos eseményt ezen a szűrőn rostálok át, legtöbbször persze öntudatlanul. Utólag természetesen rájöttem, hogy ez egyszersmind az élet óriási ajándéka, hiszen egy egész, valóban a nagybányai piktorok ecsetjére kívánckozó kelet-közép-európai kisvilág – egyszersmind *kisebbségi létérzés* – rögzült emlékezetemben s épült be karakterembe is, mégpedig közvetlenül elenyészése előtt, létezésének utolsó pillanatában. Ismétlem: *egy másik, a magyarságitól nagyjából fél évszázadnyi távolságban levő történelmi idősíkban*. Érdekes amaz egybeesés is, hogy a mi családunk is a váraljai zsidók alijája (Izraelbe való bevándorlása) döntő szakaszában hagyta el szülőföldjét, csak nem Izraelbe költözött, hanem hazajött... A maradék Magyarországra. Úgyhogy kérdésedre nem tudok szabatos választ adni. Ez a fajta szaggatottság annak jelzése, miszerint az emlékfoszlányok mélytudatomból folyamatosan gomolyognak föl, aztán ilyenolyan formában kerülnek a szövegtestbe. Vagyis, úgy vélem, *reminiscenciák, kiegészítések, adalékok, morzsák, memóriaszilánkok*.

– *Szinérváralján, serdülő korodban hogyan hatott rád a román közeg és államiság? S hogyan a városka vegyes magyar, román, zsidó, sváb, cipszer, tót, lengyel eredetű lakossága?*

– Itt most helyesbítenem, illetve pontosítanom kell kérdésedet: *nem* a kamaszkorom, hanem a gyermekségem kötődik Szinérváraljához. A serdülőkorom, másodlagos szocializáció színtere, mint volt már szó róla: Sárospatak és egy Budapest XII. kerületi, főként állami gondozottak és Pest környéki falvakból, kisvárosokból érkező „vidéki” kortársaim által lakott bentlakásos műintézmény, köznapi nevén a sashegyi Meredek utcai „zaci”. Meg természetesen a korábbi Oleg Kosevoj Szovjet ösztöndíjas Iskola jogutóda, a sashegyi Arany János Általános Iskola és Gimnázium IV. C. fiúosztálya, ahol – s ez is elég gyakran feltolul emlékezetemben – 1965. augusztus 31. és 1966. június 30. között életem mind ez idáig legsikeresebb tíz hónapját töltöttem. A pontosítást pedig azért muszáj elvégezni, mert érzésem szerint igazán nem mindegy, hogy a mindenkor hatalommal és erőszakszervezetekkel való első csaknem törvénytörő összeütközést melyik „szomszédos baráti ország” közegeitől szenvedni el az

érzékeny lelkű kamasz: a magyar hatóságoktól, illetve intézményvezetőktől-e, avagy a román szervektől? Hogy végül zsigeri ellenszenvék formájában rögzüljön emlékezetében és személyiségében. Vagyis ebben is alapvetően különbözöm a Magyarországra húszéves koruk *után* átkerült erdélyi kor- és sorstársaimtól.

De ezt a kérdéset sem akarom válasz nélkül hagyni: volt konfliktusunk a román államhatalommal és a nagybányai Securitate munkatársaival. De nem nekem, hanem apámnak. S arra is nagyon élénken emlékszem, hogy amikor a szatmári 3-as számú Általános Iskola (a Kölcsey Líceum gyakorló iskolája) igazgatója, egy Ciurdăreanu nevű pártkáder azzal az ürüggyel akarta késleltetni az immár „hivatalossá” vált áttelepülésünket, hogy számomra is kötelező az 1962 júniusában esedékes szakmai gyakorlat elvégzése, apám, természetesen románul, keményen közölte vele, hogy nincs hatalma fölöttem, most azonnal kivesz az iskolából és... „La revedere”.

Így is történt: 1962. július 10-én délelőtt felszálltunk a vonatra.

Ami pedig a színérváraljai polgárságot illeti, föl sem merült bennem, hogy idegen eredetű nevük ellenére ne volnának „tősgyökeres” magyarok. Itt egy finom megkülönböztetést kell tennem: főntebb már esett szó a cipszerekről, ám a nagybányai, felsőbányai, fernezelyi, kapnikbányai és váraljai cipszerek csak a nevükben (Rózner, Czelder, Jakner etc.) s eredetükben köthetők szepességi szász törzsterületükhöz. Elődeik már a 14-15. században elkezdtek e festői tájon a bányaművelést, s az akkor még zömében színmagyar vidéken rohamos gyorsasággal megmagyarosodtak, akárcsak a kicsit később érkező sziléziai cseh, illetve

A búcsú pillanatai a színérváraljai állomáson, 1962. július 10., délelőtt.
(A kép jobb szélén az interjúalany tizennégy évesen)

lengyel ércbányászok utódai (Smillár, Palencsár, Tomanek stb.) Pusztán családnevük emlékeztetett germán, illetve nyugati szláv gyökereikre, tudatuk századok óta magyar volt. E származására nézve kevert lakosság gyerekei magától értetődően magyar iskolába jártak, s otthon – egy-két kivétellel – mindenki magyarul beszélt. Az alijázásra készülők zsidókat is beleértve. Akkor még fogalmam sem lehetett róla, hogy az, amit a saját szememmel látok és tapasztalok, nem csupán Szinérváraljára, hanem az egész történelmi Magyarország minden régiójának „polgáriasodó” nagobbacska településére érvényes, természetesen az elvileg sváb Temesvárra is, amiképp negyven évvel később bánági társadalomtörténeti stúdiumaim folyamán forrásszinten is megállapíthattam.

– *Sárospataki diákként, majd egyetemistaként értelmiségi, „úrigyerek” társaid ismeretsége hogyan hatott rád, kisvárosi sihederként, egy kismemesi gyökerű borbélycsalád második generációs csemetéjeként? Voltak-e beilleszkedési gondjaid?*

– Bármilyen furcsának hat is, jóllehet szociológiailag valóban vidéki, kisvárosi siheder voltam csupán, valójában nem éreztem annak magam, míg 1969-ben megértettem, hogy (a közmondásnak ellentmondva) a „ruha is teszi az embert”, mármint ha meghívnak egy felső középosztályú famíliába, mondjuk egy családi összejövetelre. De addig s ezt leszámítva sem Szatmáron, sem Sárospatakon, sem Pest-Budán nem éreztem s nem is éreztették velem, hogy az öröklött magyar hierarchikus viszonyok prizmáján nézelődve alulról s főként kívülről jött vagyok. Talán azért, vagy azért is, mert apám a magyar iskola igazgatójaként Szinérváralja értelmiségéhez tartozott, és anyám is komoly presztízst szerzett magának eredményes tanítónői munkájával meg a váraljai szórványmagyarok kulturális önképzőkörében és amatőr színjátszó csoportjában végzett tevékenységével. Ráadásul apám egész Máramaros Tartomány egyik leghatékosabb futballistája volt, s játékos-edzőként harminckilenc éves koráig sikeresen játszott a román harmadosztályban szereplő Unirea Seini (Szinérváraljai Egyesülés) nevű csapatban. Emiatt azok is tisztelték – nemzetiségi különbség nélkül –, akik nem vettek részt ezeken a magyar társas összejöveteleken. Esetleg egyszerűen azért, mert románok voltak. Ez a presztízis ránk, gyerekekre is átsugárzott, s természetesnek tekinthető magabiztosságot kölcsönzött mindhármunknak. Ez az én esetemben Szatmáron, sőt Sárospatakon is megmaradt. Valószínűleg amiatt, mert a szatmári gyakorló iskola növendékeinél sokkal jobban tudtam románul (már utaltam rá: Szatmár 1960 körül még „magyar város” volt, még nyilvánvalóan román eredetű osztálytársaim is gyengén beszéltek Eminescu és Caragiale nyelvét), s a többi tárgyból is meglehetősen jól szerepeltem. Önbizalmamat tovább növelte, hogy nem csupán az elemi iskola, hanem 1961-ben az Internátus (a „Zárda”) kispályás futballcsapatába is bekerültem. Ez a lendület nem tört meg Sárospatakon sem, az első két iskolai évben biztosan nem, bár az orosz tagozatos A osztályban három igen jó képességű gyerek (két fiú és egy lány) is jobb tanuló volt nálam. Itt is, akárcsak Szatmáron, már elsős koromban beválogattak a Rákóczi Gimnázium nagypályás futballcsapatába. Szóval, úgy ment minden, mint a karikacsapás. Aztán harmadikos koromban

valami eltörött bennem, magam sem igazán tudom, mi ütött belém, tanulmányi eredményem is egyre romlott. Talán akkor kezdődött az a fajta identitásválságom, amely aztán évekkel később, 1970/1971 körül tetőzött az Eötvös Collegiumban. Voltaképpen: mit is keresek én Magyarországon? Ez motoszkálhatott bennem. Pali öcsém is utánam jött Patakra, akárcsak korábban Szatmárra, s az ottani reflexeknek engedelmességgel – gyakran meg kellett védenem a nagyobacska román gyerekektől a szatmári román többségű internátusban – összeverekedtem egy számomra ellenszenves fiúval. Rendesen elláttam a baját, ő pedig feljelentett annál az idős felügyelő tanárnál, aki korábban is „pikkelt” rám. Rövidre zárva: fegyelmi és kettős kicsapatás lett a vége. Krónikáját 1993-ban elmondtam már Bíró Bélának Sepsiszentgyörgyön adott hosszabb interjújában, ezért most csak a vázát rögzítem: Ablonczy László másodunokatestvérem közbelépésére a Kossuth Lajos Fiúkollégium igazgatója megváltoztatta a döntését, és – egy eléggé megalázó „vezeklés” fejében – megígérte, hogy mindkettőnket visszavesz a kollégiumba. Én azonban megkértem, hogy csak az öcsémet vegye vissza, engem engedjen el. Így kerültem 1965. szeptember elsejével a sashegyi gimnáziumba.

Ami pedig a pataki Kossuth Lajos fiúkollégiumba beadott pesti úrigyerekeket illeti, igazából velük szemben sem voltak kisebbségi érzéseim: jól tanultam, és jobban futballoztam náluk, s az is csak jóval később tudatosodott bennem, hogy nem én, hanem többnyire ők kezdeményezték a barátkozást. Okát nem is firtattam, akárcsak 1968 őszétől a pesti bölcsészkaron sem, ahol Hont Iván nevű csoporttársam (Hont Ferenc Kossuth-díjas színházi rendező és színháztörténész fia) bevezetett hajdani „szilágyis” iskolatársaiból álló belbudai társaságába, melynek tagjai, azt hiszem, kivétel nélkül ugyanebből az úrifíúsi rétegből származtak. Kisebbségi komplexusra itt sem lehetett okom, mert az állandó, csaknem rituális jellegű barkochbázásokban legtöbbször nem maradtam alul, mi több, valamiféle kuriózumot jelentett, hogy a Ferencváros igazolt futballistája vagyok. Utólag is úgy gondolom, hogy különöseim dacára mindegyik csoport kapuja elvileg nyitva állt előttem, leginkább tőlem függött, melyiket választom.

– *Hogyan értettél szót zsidó eredetű társaiddal? A befogadás könnyen ment?*

– Főntebb említettem: többnyire nem én tettem meg az első lépést ismerkedéskor, és sokáig eszembe se jutott, hogy ők emancipált zsidó eredetűek. Tényleg pesti úrifíúknak néztem őket, jelző nélkül, általában családnevük is magyar volt már, bár egy Kudlik nevű alattam járó, eléggé excentrikus viselkedésű srácra is emlékszem. Azt a szót, hogy „zsidó”, gyakorlatilag ki se ejtettük a szánkon, valahogy ez nem is volt „téma”. Abban egészen biztos vagyok, hogy az a nálam két évvel fiatalabb fiú, aki 1964-ben valamikor, legkésőbb 1965 tavaszán valamelyik kispályás meccs után az iskolakertben – állandó nézőnk volt, ő maga soha nem állt be – közölte: annyira jól bánok a labdával, hogy szerintem bármelyik pesti NB I-es ificsapatba bekerülhetnék. Vele sose beszélünk ilyesmiről. Különös fintora a sorsnak, hogy 1968 vagy 1969 őszén ugyanez a fiatalember kérdezte meg vérvörös arccal tőlem az OSZK Múzeum körüti folyosóján, jól értelmezi-e

a Tájékoztató Szolgálat idős munkatársának enyhén antiszemita ízű kiszólását? Ebből utólag arra következtettek, hogy elég későn jöhetett rá családja származására, vagy – teljesen jogosan – az átlagosnál is érzékenyebb volt az ilyesfajta verbális atrocitásokra. Ezt a fiút különben Dés Mihálynak hívták (1950–2017), Isten nyugosztalja, nagyon tehetséges író és rokonszenves ember volt. Jóban voltam egy Hámori Pál nevű, hányatott sorsú osztálytársammal is, aki csak egy évig járt velünk Patakon, aztán visszament Moszkvába, s ott fejezte be középiskolai tanulmányait, még egyetemi diplomát is ott szerzett. Külkereskedő lett, úgy tudom, korán meghalt. Ez, azt hiszem, összefüggésbe hozható oroszos ivási szokásaival. A zsidó tematika sose került szóba köztünk.

– *Könyvedben szó van az ún. „nemesi polgárisodásról”, melyet Szemere Bertalan és Kemény Zsigmond még így használt munkáiban, a polgári átalakulást, modernizációt, a régi Magyarország elengedhetetlen korszerűsítését, civilizálását értve rajta. Ennek szerves következménye (minthogy ebben ugyancsak, akárcsak a nemzetépítésben, a francia burzsoázia Norbert Elias által rögzített mintázata érvényesül): a gazdag zsidó polgárság megnevesítése. Utóbbi bizonyára hozzájárult a betagozódáshoz, de kérdés, a társadalom, a dzsentri-katonatiszt-főhivatalnok réteg, főképp az „underclass” elfogadta-e? A kölcsönös alkalmazkodás vizsgálható-e kultúranropológiai szempontokból? Reformátusként látsz-e különbséget a katolikusok és a protestánsok toleranciaküszöbe között?*

– Igen, ezzel a szókapcsolattal, s még inkább a tartalmával, „mögöttes terével” rengeteget bíbelődtem, 1998 nyaratól immár Filep Tamás Gusztávval közösen, aki azóta megjelent munkáim többségének, különösen a Temesvár-monográfiáimnak szerkesztője volt, de általában azoknak a szövegeimnek is ő volt az első olvasója, amelyeket „hivatalosan” nem ő gondozott. A kötet legterjedelmesebb tanulmányában, a Róth Ottó-portréban filológiai pontossággal igyekeztem ismét rögzíteni, milyen fogódzók révén, milyen áttételeken keresztül jöttünk rá közös erővel mi is arra, amit Halmos Károly, azt hiszem, örök érvényűen fogalmaz meg egyik fontos tanulmányában: „[...] a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a történelmi értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« volt.” Ez kicsit leegyszerűsítve annyit tesz, hogy a magyar fejlődésben a tanulmányaink révén a fejünkbe vert klisékkel és fogalmakkal ellentétben nem válik el élesen az elméletileg valóban kétféle – más és más vételezés – társadalmi formáció (vagyis a nemesség és a polgárság), s maga a folyamat is csupán mesterségesen választható szét: a „nemesedés” és „polgárosodás” ugyanannak a hosszan elnyúló történésnek, a társadalom alsóbb rétegei nemesi mintákat is ösztönösen követő felfelé törekvésének egymásba folyó, egymásba szövődő, sajnos mostoha körülményeink és „cúgos” geopolitikai adottságaink miatt végig nem futtatható lenyomata. Ami attól is olyan bonyolult, mert a térség kevert etnikai viszonyai miatt óhatatlanul „nemzetiségi”, „kisebbségi” vetülete, konnotációja is bőven van (mármint a nyilvánvaló hierarchikus uralmi viszonyok leképeződésén túl), s ez utólag is rendkívüli mértékben megnehezíti a tisztánlátást. Nem beszélve arról, hogy az uralkodó elit által elvárt (mellesleg

saját magára nézve is „kötelező”) magyarosodás a legkülönfélébb kompenzációs kényszerek melegágya lett, s utólag is nagyon nehéz szétboncolni, mennyi volt benne a külső kényszer, s mennyi az önkéntes, belülről jövő, lelkes hasonulási törekvés. Ami pedig kérdéses velejére vonatkozik, Temesvár-stúdiumaim során az a benyomás alakult ki bennem, hogy éppen a régi Magyarországon új hazát kereső és megtaláló, sikeres gazdasági tevékenysége révén megtollasodó polgári érdekű, főként neológ zsidó rétegek próbáltak a legnagyobb erőfeszítések révén és árán eleget tenni ezeknek a közvélekedésben nagyon erősen rögzülő „magyarosch” kliséknek és külsőségeknek, amely a névváltoztatás jellegétől kezdve az öltözködésen s modoron át nagyon sok mindenben megnyilvánult. Vagyis nem csupán a „bárósításban”. Kevesen kezelik súlyának megfelelően azt a Kecskeméti Károly egyik fontos írásában olvasható tény, hogy a spanyol (*ladino*) és az ófelnémetből kialakult *jiddis* után éppen a magyar volt az a nyelv, amelyet a korábban német nyelvterületekről és Csehországból, később pedig Galíciából, Ukrajnából, Litvániából érkező zsidó tömegek anyanyelvként használtak. Ez a legszigorúbb kritériumok szerint is erős érzelmi kötődés jele. Ugyanakkor, gondolom, alapvető szociológiai és társaslélektani törvényszerűség, hogy az efféle hasonuláshoz, mentális alkalmazkodáshoz, „összeszokáshoz” temérdek idő, több generáció harmonikusan lepergő élete szükséges, hogy szervessé, természetessé, megszokottá, mindenki által elfogadottá váljék. Hát épp erre nem adott időt a magyar történelem. Amire a franciáknak legalább háromszáz évük volt, nekünk talán a történelmi emlékezetben „boldog béke-idők” néven rögzült alig ötven esztendő jutott. Nem vagyok szociálintropológus, de feltételezem, hogy ez nagyon is vizsgálható kultúrantropológiai kritériumok alapján, s magam is számos ilyen kísérletről tudok, amelyekben sajnos nem volt érkezésem el is mélyedni. A szűkre szabott időkeret miatt az általam említett fenntartások nyilván léteztek az ugyancsak általam „dzsentrí-katonatiszt-főhivatalnok réteg” gyanánt azonosított, egyébként etnikailag szintén rendkívül heterogén eredetű „vezető osztályokban”, de 1920-ig többnyire a (dicsőséges) „magyar nemzetépítés” kézzelfogható, statisztikailag is kimutatható eredményének tekintették, semmint valamiféle ballasztnak. Az „underclass” pedig akkortájt is, mint minden időben, inkább a túléléssel, a napi betevő falatok – mindennapi kenyérünk – előteremtésével volt elfoglalva, a kócsagtollas, zsinóros-mentés zsidó bárókban éppen olyan urat látott, mint a többiben, nem hinném, hogy jobban gyűlölte volna őket, mint a többiben, nem hinném, hogy jobban gyűlölte volna őket, mint a „svábból jött”, délszláv gyökerű vagy egyenesen macedoromán eredetű főrendeket, illetve helyi kiszolgálóikat. De úgy érzem, hogy 1914–1918-ig minden visszássága ellenére ez egy ígéretes, nagyon dinamikus összerázódási folyamat volt, amelyet magam épp azért nevezek polgári átalakulás helyett „nemesi polgáriasulásnak”, hogy érzékeltetőbbé tegyem a magyar modernizációs folyamat hangsúlyosan és megrögzötten nemesi, rendies, változatlanul hierarchikus és előítéletes jellegét, amely minden magyar társadalmi osztályban, rétegben, sőt, tudtán kívül minden magyarnak született férfiban és nőben persze más-más arányban megtalálható. Egymás iránti,

kölcsönös előítéletektől terhes viszonyulásunkban minden ellentmondásossága ellenére valószínűleg mindmáig ez az összekötő kapocs, a kötőerő. Egyszerűen lehetetlen tőle (meg)szabadulni. Ettől és ezáltal vagyunk mindnyájan magyarok. Ami pedig kérdésed utolsó elemére vonatkozik, ez ügyben csupán érzéseimre és feltételezéseimre hagyatkozhatok: azt hiszem, a kálvinisták, de már az evangélikusok is, nem beszélve az unitáriusokról, helyzetüknél – protestánságuktól – fogva közelebb érezték magukat a mőzeshitűekhez, mint a római katolikusok többsége. Hallomásból tudok például olyan hamvába hullt elképzelésekről is, miszerint némely magyar politikusokban (épp Tisza Istvánban) felmerült volna a reformátusokból és a neológ zsidókból létrehozandó közös felekezet gondolata.

– Erdélyben a románok megkülönböztették-e a magyar-székely és a zsidókérdést? „Zsidók Temesvárott... és széles e világban” című munkád választ ad erre a kérdésre is – de bukaresti diplomataként későbbi élményeid éppúgy alátámasztják-e?

– Ezzel a problematikával ilyen bontásban nem foglalkoztam még, most is inkább úgy látom, hogy a mindenkori román „geostratégák” ösatyja, Alessandru (Alexandru) Papiu Ilarian 1860 nyarán Cuza fejdelemnek átnyújtott nevezetes *Memoranduma* óta a román nemzetpolitika mindenkori irányítói kettős kényszer alatt végezték román szemszögből áldásos, a magyar nemzetépítési törekvések tekintetében pedig gyászos eredményű tevékenységüket, ami ugyanazon érem másik oldala, színe és visszája. Ma már aligha vonható kétségbe, inkább evidencia, hogy mindkét – főként a széles értelemben vett Erdélyben – egymásba ékelt s a nemzetté válás különböző fázisában levő modern náció „vezető osztályai” a francia jakobinus, központosított, homogenizáló tendenciájú nemzetépítési modellt választották a svájci típusú föderális (kantonális) minta helyett. Ezzel pedig akarva-akaratlanul mindkét elit egy egymás ellen folytatott nulla összegű játszmába kezdett, amelyből minden jel szerint nem lehet kiszállni, s amelyben a dolgok jelenlegi állása, továbbá a szociológia, a demográfia és a társadalomlélektan elemi törvényszerűségei szerint a románok látszanak abszolút győztesnek, akik változatlanul nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni, hogy mind geopolitikai, mind történelemfilozófiai értelemben minden valószínűség szerint 1920-ban túlnyerték magukat. Mindennek további következményeként mi, magyarok legfeljebb a Románia-szerte (tehát a történelmi Erdélyben is) érvényesülő beolvadási, lemorzsolódási, asszimilációs, homogenizációs tendenciák mérséklésében, lassításában, „humanizálásában” reménykedhetünk, főként a Székelyföldön. Ötvenéves történeszi pályafutásom tapasztalatai alapján azonban sajnos semmiben nem tudom cáfolni Lucian Boia hét évvel ezelőtti frappáns összegzésének érvényét. Így hangzik: „A magyarok elveszítették az Erdélyért folyó csatát. Mindaz, amire jelenleg vállalkoznak, nem Erdély meghódítására irányuló offenzíva, hanem utóvédharc, hogy mentse a még menthető a magyar kisebbségből és annak identitásából. A számok magyar szempontból könyörtelenek.” E szentenciához aligha kell kommentár. Mi több, s ez magyar szemszögből rosszabb, még a kiemelkedően legobjektívebb – s magyar-

ellenesnek semmiképp nem nevezhető – Lucian Boia sem mert eddig szembenézni három újabb, román stratégiai szempontból pillanatnyilag még mindig kedvező, de a román nemzeti önszemlélet oly kívánatos tisztázódási folyamatát hosszú távon változatlanul nagyon megterhelő fontos mozzanattal:

1. Európa eme dél-keleti fertályában mindig három birodalom próbált egymás rovására tért nyerni. Korábban a középkori Magyar Királyság (Anjou Károly, Nagy Lajos és Corvin Mátyás „három tenger mosta” Hungáriája), Nagy-Lengyelország és a feltörekvő Oszmán Hatalom, később pedig a Habsburg Birodalom, Szent Oroszország s az immár hanyatló Török Birodalom. A történelmileg jelentős késéssel a 14. században kialakult Havaselve és Moldva vajdája s bojársága kezdettől fogva ebben a veszélyes geostratégiai erőterben volt kénytelen lavírozni, s ez a tény eleve kedvezett a túléléshez szükséges politikai ösztönök és készségek kialakulásának és áthagyományozásának. Ezt hétköznapi szóval ármánynak, csalárdságnak, hitszegésnek, álnokságnak hívjuk, de nevezhetjük rafinált diplomáciai képességnek is.

2. Ezt a geopolitikailag rendkívül kényes, ám a helyzetfelismeréshez s a kulisszák mögötti diplomáciai manőverezéshez szerfölött kedvező alaphelyzet román szempontból – a román nemzetépítés távlati megvalósíthatósága szempontjából – tovább javult, azáltal, hogy 1711 és 1821 között a két parányi török hűbéres országot az ottomán diplomáciát és államügyeket a 17. század vége óta a kezébe kaparintó kifinomult konstantinápolyi fanarióta elit kihelyezett képviselői igazgatták, mely tagjai és népes kíséretük a moldvai és havaselvi bojárság felső rétegeit – velük házasságok útján összekeveredve – saját képére és hasonlatosságára formálták, egyszersmind el is görögösítették.

3. Ez a lehetőségkeret 1821, a görög szabadságharc kitörése (vagyis a „fanarióták” kegyvesztése és elcsapása) után annyiban módosult, hogy az elgörögösödött fejedelemségekbeli vezető rétegek fokozatosan visszataláltak román gyökereikhez, vagyis mintegy hatvan év alatt, 1820 és 1880 között visszamosodtak. Nem utolsósorban az 1820-as évektől Erdélyből és a történelmi Magyarország egyéb régióiból Moldvába és Havaselvére kivándorolt jól képzett román értelmiségiek (tanárok, újságírók, jogászok etc.) masszív „felvilágosító tevékenysége” révén, amelynek fő eleme (tétele) a történelmileg és nyelvészetiileg nem igazolható, ellenben a román nemzeti gondolatot s önérzetet roppant módon erősítő dáciai (erdélyi) román kontinuitás tana s a belőle burkoltan következő zsigeri magyarellenesség volt.

Vagyis a gondolatmenet elejéhez és kérdésedhez visszacsatolva a román politikai gondolkodásnak két nagy, egymással szorosan összefüggő, egymásra épülő (latens) veszélyt kellett elhárítania: az Erdélyben, a Partiumban és a Bánágban is érvényesülő nemesi típusú társadalomfejlődés – a „nemesi polgárosulás” – távlati következményét, az önkéntes magyarosodást (amely minden nagyobb városias jellegű településen bármiféle ellenkező vélekedés és erőteljes – főként persze román – történetírói propagandatevékenység ellenére 1918-ig/1920-ig folyamatban volt, s mint főntebb magam is utaltam rá, csupán az 1960-as

évek közepén fordult meg, a szintén francia mintákat követő, de annál élhetőbbnek, szabadelvűbbnek s főként demokratikusabbnak megálmodott kossuthi „virtuális” Nagy-Magyarország – a liberális magyar modernizációs társadalom-átalakító és országhatár-megőrző kísérlet – megvalósulását.

Vagyis, nagyon leegyszerűsítve: ezeket a társadalomtörténetileg és szociológiailag egyáltalán nem megalapozatlan, ám geostratégiai szemszögből kockázatos magyar nemzetépítési és országmegtartó törekvéseket a bukaresti román elitnek meg kellett torpedóznia. Ha törik, ha szakad. Ennek eredménye Nagy-Románia, s ebből következik, hogy mindazok, akik bármilyen módon, akár politikai állásfoglalásaikban, akár publicisztikai vagy történetírói tevékenységükben ezt vitatják, történelmi, illetve nyelvészeti érvekkel megkérdőjelezzik, vagy csupán más jellegű alternatívákat próbálnak felkutatni, a román nemzeti törekvések ellenfelének, rosszabb esetben ellenségének minősülnek. Ebből a perspektívából nézvést pedig teljesen közömbös, hogy az ellenkezés magyar-székelly autonómiatörekvés vagy „zsidókérdés” formájában nyilvánul meg. Bukaresti diplomataként szerzett személyes tapasztalataim is arra utalnak, hogy ebben 1860 óta semmilyen lényeges változás nem történt: aki nincs (nem ért egyet) velünk, az ellenünk van.

– *Idézőjelben említéd az „ideáltipikus zsidót”. Létezik fajtajelleg és efféle személyiség?*

– Ilyen nyilván nem létezik, ezért is használom mindig idézőjelben. Nem is létezhet, hiszen ellentmond az emberi létezés egyik legnagyobb titkának, egyszerűs mind csodájának, a személyiség egyediségének, különlegességének, megismételhetetlenségének. Ezt Adynál senki sem tudta érzékelhetőbben kifejezni. Én is vallom, hogy „minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség, Lidérces, messze fény”. Ebből a megközelítésből pedig a legnagyobb sértések egyike, istenkáromlással egyenértékű, ha bárki kétségbe merésze vonni mindenkori partnere, beszélgetőtársa, ismerőse unikális mivoltát. Én ezt soha még csak meg sem kockáztattam. De ez nem zárja ki azt, hogy – ismétlem – kizárólag a magam mulattatására betegesen fejlett memóriámra támaszkodva felidézhessem magamban, hogy az az *individuum*, akivel épp találkozom, kire s miben, milyen arc-, testalkat- vagy jellemvonásában, gesztusában emlékeztet rengeteg különféle etnikumú, kultúrájú, anyanyelvű, társadalmi státusú, életkorú ismerősömré, barátomra; legyenek bár nők, avagy férfiak, egyre megy. Akik között értelemszerűen zsidók, illetve zsidó származású férfiak és nők is vannak. Ez nálam automatikusan, mondhatni reflexszerűen történik, egyszerűen végigfut az agyamon, akárha egy excel-táblázatot néznék. Persze, ha nagyon őszinte akarok lenni, meglepő, olykor egyenesen meghökkentő hasonlatosságokra bukkanok egy-egy tekintet, szemvillanás, kézmozdulat, hangszín, szófordulat (etc.) láttán, hallatán, amelyekből számomra is döbbenetes további megfelelések következnek. De ezekről inkább nem beszélek, mert az esetek többségében partnerem személyiségének integritását sérteném, ha egyáltalán szóba hoznám. Inkább hallgatok róla. Azt hiszem, ez a fajta adottságom hosszan elnyúló s több országra (Románia, Franciaország, Kanada) kiterjedő amatőr labdarúgó-pályafutásom

során teljesedett ki, hiszen a futballpályán egy boltozatos, vagy épp ellenkezőleg, lapos lábfej vagy egy széles csípő gyökeresen eltérő megoldásokat eredményez még hasonlóan fejlett labdaérzék és játékindelligencia esetében is. Ha pedig futballozik az ember, nem árt tudnia, milyen reakciókra számíthat egy-egy kockázatos technikai megoldás esetén. Már mint az ellenlábasa részéről. Kevesen tudják, hogy a focisták egy elég tekintélyes hányada egyszersmind ösztönösen kiváló emberismerő is, s memóriája, akárcsak egy komputeré, tele van a legkülönfélébb meccsszituációkkal, gólhelyzetekkel s azokhoz szükséges játékmozzanatok képével. A közelmúltban elhunyt Szőke István (1947–2022), a Fradi legendás jobbszélsője például minden góljára és gólpaszára hajszálpontosan emlékezett, s bármikor fel tudta idézni őket. Albert Flórián (1941–2011) agya is hasonló volt, ráadásul ő a párbeszédet is elraktározta gyakran ötven évre visszamenően is.

– *Kötetemben hangsúlyos a futballmúltad. Édesapád focisikereit is emlegeted. Sajátos, hogy akadémiai doktor történészként s nem utolsósorban íróként sportpályafutásod kisiklását a mai napig fájlalod. Egyik vastkos könyved: „Az Aranycsapat és ami utána következik” mintha erről is tanúskodna.*

– Remélem, nem csak arról... De a viccet félretéve, az én esetemben valószínűleg arról van szó, hogy a futball is kitörölhetetlenül beépült nemcsak az életembe, hanem a személyiségembe is, bizonyos szempontból mintegy meg is kétszerezve azt. Önelemzésbe nem szívesen bocsátkoznék, de azt hiszem, hogy az „apaképem” része lett, labdarúgóként valóban kiemelkedően tehetséges apámat szerettem volna utánózni, tőle lestem el egy csomó labdatechnikai fortélyt például öt-hat éves koromban, amikor játékos-edzőként kivitt magával a színvonalai tréningekre. Nyilván az ő elismerésére „gyúrtam”. Ő viszont, azt hiszem, elvi okokból, semmit sem mutatott meg nekünk az udvaron sem Pali öcsémnek, sem nekem. Azt gondolhatta, ha elég tehetségesek vagyunk, úgyis rájövünk magunktól is. Azt pedig elég későn fogtam fel, hogy pontosan érzékelte, akárcsak másfél évtizeddel később Albert Flórián: intellektuális adottságaim nagyobb jövőre képesíthetnek valamilyen értelmiségi szakterületen, mint a rengeteg veszéllyel és kockázattal teli futballvilágban. Emiatt, s ezt mi tagadás, örökké fájlalom: egyetlen dicsérő szót, biztatást sem kaptam tőle. Ezeket másoktól, osztály- és iskolatársaimtól, pl. néhai Dés Misitől s főként Császár-Nagy Lacitól, valódi felfedezőmtől gyűjtöttem be, aki valóban beoltott a futballszerezzettel s pár hónapos kemény „kiképzés” után 1966 februárjában leküldött próbajátékokra a Ferencvárosba. Ő – ez már persze sosem fog kiderülni, mennyire megalapozottan – mindmáig meg van győződve róla, ha csupán egyetlen évvel hamarabb jövök fel Sárospatakról, a Jó Isten sem ment meg a zöld-fehér futballkarriertől. Viszonyom tehát nagyon felemás a labdarúgáshoz, az viszont biztos például, hogy a fradista kaland nélkül sosem tudom ilyen színvonalon megírni „pszeudo-fociesszéimet”, de amatőr karrierem nélkül sem, s emberismeretem, tipológiai érzékem is hézagosabb volna emez életformává is váló szenvedély nélkül. Mérlegkészítéskor meg nyilván sokat nyom a latban, hogy teljesen világos

számomra: ha netán befutok, akkor nem négy évet fecsérlek el történészi karrieremből, hanem sose lesz belőlem magyar értelmiségi, műfordító és diplomata. S akkor ki írja meg helyettem történész munkáimat? Ugyanakkor szeretném elhíttetni magammal, hogy a francia, román, kanadai s persze főként magyarországi öltözőkben és tréningeken felcsipegetett életmorzsák finomították szociológiai és társadalomtörténeti ismereteimet, egyszersmind árnyaltabbá, színesebbé tették történészi látásmódomat.

- *A Változatok az aha-élményre főlemlegeti a veled egy csapatban focizó Esterházy Pétert, Moldova Györgyöt, Szakály Ferencet, Kő Pált, Albert Flóriánt és sok más híres-neves személyiséget. A göndör hajú Esterházy ráadásul egy, a bőrt Sziniváralján kergető zsidó kiskamasz küllemére hajaz. Ez az író karakterének, viselkedésének vagy bevésődött emlékeknek tekinthető?*

- Esterházy kivételnek tekinthető. Nem azonnal, hanem hosszú évek töprengései után ugrott be, kire is emlékeztet. Vagyis az „aha-élmény” itt csupán részleges. Csak a zsidós jelleget érzékeltem, de ez akkor még annyira döbbenetes volt számomra – nyilván az óriási társadalmi különbség miatt –, hogy nem vittem végig. Viszont épp emiatt kezdtem a kérdésesen módszeresen gondolkodni.

- *Saját magadat megkésettnek tekinted. Olyannak, akinek csak a csont jut (tarde venientibus ossa). Úgy érezted, megjárt futballcsapataidban társaid egymásnak játszani, a mérkőzésekbe nem igazán vonnak be. Nem kirekesztő szándékkal, sokkal inkább összeszokottságuk következményeként. Ám a játékot mégiscsak ez jellemezte. Egy sikeres megmozdulásod nyomán végül a „Mester”, Esterházy elismerően felüvöltött: „Így is lehet?” Más alkalommal: „Nem hittem volna, hogy nagypályán jobban játszol, mint kicsin.” Ott és akkor elégtételnek vagy bóknak hitted?*

- A megkésettség, a valahonnan való el- és lekésés szintén alapélményeim közé tartozik, bár nagyon sokáig ez sem tudatosodott bennem. A focicsapatok esetében (utólag rájöttem: nem csak ott!) mindössze arról van szó, hogy minden kisközösségben, az óvodától az egyetemi tanszékekig spontán módon kialakul egy belső hatalmi kör, valamiféle „köménymag”, amely sosem több egymással szintén alá- és fölérendeltségi viszonyban levő két, esetleg három személynél. A „főnök” legtöbbször itt sem a legtehetségesebb egyén lesz, hanem a legerőszakosabb. Az, akinek a legtöbb kompenzálnivalója van, legalábbis úgy érzi... Ám akadhatnak olyanok is, akik egész egyszerűen uralomra születtek, magától értetődő természetességgel tipornak le bárkit, aki az útjukba kerül. Bárhogy legyen is, az biztos, hogy ehhez a konfigurációhoz kell mindenkinek alkalmazkodnia, ami spontán módon meg is történik, s a kollektíva olyan mintázatot vesz föl, akárha a mágnesdarab köré szórt vasreszelék. Ha pedig az ember új fiú, nem is tehet mást, ha nem akarja, hogy azonnal kigolyózzák. Itt minden mozdulatnak, gesztusnak, egy rosszul leplezett szemvillanásnak is szerepe lehet akár elhatározó módon. A futballban mindez azért olyan bonyolult, mert elméletileg csak és kizárólag a született vagy szerzett futballtehetségnek, a labdához való viszonynak kellene számítania. De ez Magyarországon sehol sincs így, legkevésbé a Ferencvárosban. Én ezt, miként az Esterházy-emlékezésemben

írom, csak nagyon későn, úgy negyvenéves korom körül kezdtem kapizsgálni, s ha harmincnégy és fél éves koromban nem jutok ki Párizsba, valószínűleg sose értem meg, miért dőlt dugába magyarországi „profi” futballpályafutásom. Ám így, hogy alkalmam nyílt arra, hogy a francia közegben is kipróbáljam magam, s elkezdtem megint sorozatban jól játszani (akárcsak ferencvárosi leégésem előtt), újabb „aha-élményként” bevillant: lehet, hogy mégsem a labdarúgó tudásommal, hanem a sajátos, erősen kontraszelektált magyar (futball)társadalommal van baj. Más szóval itt csatolok vissza egy korábbi kérdésemre: úgy fest, hogy ezt a nagyon nehezen elviselhető frusztrációt sikerült „magyarosch” társaslélektani összefüggéssé szublimálnom.

Ami pedig Esterházy későn jött (1983-as és 1986-os) őszintének tűnő bókjait illeti, utólag azt hiszem, hogy két dologgal függenek össze: meglepéssel konstataálta, hogy korábban maximálisan alkalmazkodtam csapata – a GALAMBOM FC – évekkorábban rögzült stílusához és íratlan belső függelmi viszonyaihoz; annak bizonyítéka, hogy valóban úgy érezte: futballistaként is volt bennem „spiritusz”. (Az értelmezési kerethez tartozik, hogy az első – spontán – véleményt nézőként, nem pedig a pályán szereplő partnerként fogalmazta meg, a másodikat pedig akkor, amikor mindketten vendégjátékosként szerepeltünk Moldova György legendás egyetében, a SZOCREÁL-ban...)

– *Sárospatakon, később az egyetemen társaságodat szinte keresték a szocialista nőmenklátúra fiai-lányai. Ugyanígy az értelmiségi-kisnemes vagy paraszti származású kollégistatársak. Írod, akkoriban kezdtek rádöbenni az erdélyi kisebbségi lét keserveire. Netán másféle kisebbségekkel, köztük a zsidókkal kapcsolatos előítéletekre is? Vagy közeledésüket az ún. másodlagos zsidó tudat befolyásolhatta?*

– Igen, épp akkortájt lettem Eötvös-kollégista, amikor az intézményben összejövő, Kiss Ferenc (1942–2014) irodalomtörténész körül kijegecesedő asztaltársaság rendszeresen találkozgatott valahol az épület alagsorában. Talán, ha kétszer vagy háromszor mentem le közéjük, már csak azért is, mert 1968 ősze és 1970. március vége között holtfáradt és folyton éhes voltam a mindennapos focidzések miatt. Nem hallgathatom most sem el: valahogy nem igazán tetszett az összejövetelek légköre annak ellenére, hogy a tagok kivétel nélkül tehetséges és rokonszenves egyéniségek, későbbi nagynevű néprajzosok, költők, irodalomtörténészek és historikusok lettek, mindnyájan a kollégium krémjéhez tartoztak. Napjainkban is. Neveket szándékosan nem közlök, aki annak idején oda járt, úgyis tudja, miről és kikről van szó. Ráadásul velem egy időben, 1968 őszén került át a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemről román állami ösztöndíjasként Zirkuli Péter és Salamon Anikó (1945–1981) Az asztaltársaság tagjai nyilván úgy érezhették, tulajdonképpen megalapozottan, hogy ők ketten autentikusabban szólhatnak az „erdélyi kérdésről”, mint a „szófukar futballista”. Akiről a legtöbben csak annyit tudtak, hogy román szakos, de azt már nagyon kevesen, hogy maga is partiumi. Sokan azt hitték, hogy a magyarországi román kisebbséghez tartozom, ami ugyebár „egészen más kávéház”. Aztán némelyek olyan, kicsit nosztalgikus és erősen illuzórikus hangot ütöttek meg a magyar-román

viszony tárgyában, ami nem kvadrált teljesen az én gyerekkori élményeimmel. Egy idő után végleg lemorzsolódtam. A teljes igazság pedig az, hogy nem akartam erre a vonatra felszállni, úgy éreztem, ez az úgy sokkal összetettebb, s az teljesen bizonyos, hogy vörösbor melletti hangulatos, hajnalig tartó népdal-éneklésekkel nem lehet megoldani.

Nem rémlik, hogy a zsidó problematika egyáltalán szóba került volna, ha mégis, elkerülte a figyelmemet. Ellenben arra határozottan emlékszem, hogy egy pesti zsidó eredetű, nagyon tehetséges leendő eszmetörténész barátom mekkora erővel igyekezett a másfajta (primér) szocializációjához nemigen illő rituális szokásrendhez alkalmazkodni, de az arcán látszott, nincs igazán ínyére. Ami pedig egyetemi évfolyam- és csoporttársaimat illeti, úgy emlékszem, csak szőrmentén került szóba a kérdés, bár evidens módon mindnyájukat erősen foglalkoztatta. Ám ha terítékre került, gyakran torkollott indulatos vitákba. Akkor értettem meg, hogy a zsidóság „mint olyan” csupán a mesében és történelmi traktátusokban létezik. Zsidó eredetű magyar családok viszont szép számmal vannak, amelyek leszármazottai – nemzedék- és évfolyamtársaim – épp azokban az esztendőben próbálták a dolgot magát megérteni és beépíteni, mármint formálódó „másodlagos” zsidó identitásukba. E törekvés egyik katalizátora az 1967-es arab-izraeli háború volt. Ezt csak később értettem meg, az viszont utólag nyilvánvaló, hogy szinkronba kerültünk egymással. Ők zsidó gyökereiket keresték, én meg azt szerettem volna tisztázni, hogy mi közöm van a kérdéshez s természetesen hozzájuk.

– Írod, Európa-szerte és a tengeren túl (Londonban, Párizsban, Bukarestben, New Yorkban) ha beültél egy kocsmába, meg-megszóltgattak, végül rákérdeztek: nem vagy „véletlenül” zsidó?

– Utólag azt hiszem, joggal vélem úgy, hogy pontosan erről volt szó, valóban megéreztek rajtam a számomra is csupán hosszadalmas gondolkodás és ön-elemzés után megértett „zsidós” eszmélkedésemet és beidegződéseimet, már-mint a régóta csak az emlékeimben élő színérváraljai zsidó negyedben: a Vasút és a Balta utca sarkán, a Gyár-utcában (ahol a rituális Fürdő volt), a Piactéren és a Neumann-grundon.

– A magyarországi társas kapcsolatok – beleértve az átpolitizált értelmiségieket – ezt a fajta tudásodat, ismereteidet igazolják, könnyítik vagy inkább nehezítik? Mivelhogy – mint írod – társadalmunk változatlanul gyanakvó, „rendies” közege hallgatólagosan megköveteli a teljes azonosulást.

– Azt hiszem, egyszerre könnyítik és nehezítik. A két dolog nyilván nem választható szét: szerves egységet alkot nálam. Miután hosszas töprengés révén felfogtam és nem kis erőfeszítés és jó néhány csalódás árán fel is dolgoztam magamban, inkább csak a tájékozódást, a „helyzetértékelést” teszi egyszerűbbé. A beilleszkedést viszont nem. Mert az változatlanul tökéletes azonosulást és okvetetlenkedés nélküli besimulást kíván. Minden magyar csoportba(n). Akár zsidó eredetű, akár nem. Erre pedig én korábban, fiatalabb éveimben nem voltam képes, és most, életem utolsó szakaszában, már nem is vagyok rá hajlandó.

Wodianer-Nemessuri Zoltán

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Alkony, 1580–1605* (Hitel Könyvműhely, 2019).